

KS. HELMUT JAN SOBECZKO
Opole

PRZYGOTOWANIE DO OBCHODU JUBILEUSZU ROKU 2000

Zbliża się moment rozpoczęcia obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000. Otwarcie jego nastąpi równocześnie w noc Bożego Narodzenia 1999 r. (24/25 grudnia) w Rzymie (otwarcie Porta Santa w bazylice św. Piotra) i we wszystkich kościołach katedralnych na świecie. Wynika to z opublikowanego w Rzymie *Kalendarza Roku Świętego 2000*, opracowanego przez Główny Komitet Wielkiego Jubileuszu¹ Dokument ten stanowić będzie główny przedmiot niniejszego opracowania, uzupełniony przez program *Kalendarium obchodów w Kościele w Polsce*²

I. PRZYGOTOWANIE DO OBCHODU JUBILEUSZU ROKU 2000 WEDŁUG *TERTIO MILLENNIO ADVENIENTE*

Zanim przejdziemy do analizy rzymskiego Kalendarza obchodów jubileuszowych i ukazania zadań, jakie dokument ten stawia przed Kościołami lokalnymi, a pośrednio i przed liturgistami, warto przypomnieć dotychczasowe wskazania przygotowawcze i ich realizację.

---

¹ Tłumaczenie polskie tekstu wprowadzającego i terminarz obchodów z 21 maja 1998 r. opublikowano w „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 19:1998 nr 8-9 s. 42-49.

² Ostateczną wersję projektu, opracowanego przez Komitet Krajowy Obchodów Wielkiego Jubileuszu, zatwierdziła Konferencja Episkopatu Polski – tekst zob. „Biuletyn KAI” nr 49 (8 XII 1998) s. 14-17.

Podstawowy program przygotowania na Wielki Jubileusz Roku 2000 podał papież Jan Paweł II w liście apostolskim *Tertio millennio adveniente* z 10 listopada 1994 r.³ W dokumencie tym Papież obchody Roku 2000 nazywa Wielkim Jubileuszem (TMA 15), a zbliżające się nowe tysiąclecie nadzwyczajną godziną dziejów (TMA 16), bo w czasie Wielkiego Jubileuszu powinna rozkwitnąć nowa wiosna życia chrześcijańskiego, jeśli tylko chrześcijanie będą posłuszni działaniu Ducha Świętego (TMA 18). Pierwszoplanowym celem Jubileuszu ma być „ożywienie wiary i świadectwa chrześcijan”, czyli „tęsknota za świętością” (TMA 42).

Jan Paweł II stwierdza, iż w dziejach Kościoła każdy jubileusz przygotowuje Opatrzność Boża. Takim wydarzeniem opatrnościowym, poprzez które Kościół rozpoczął swoje bliższe przygotowanie, był Sobór Watykański II. Sobór ten skoncentrowany był na tajemnicy Chrystusa i Jego Kościoła, a zarazem otwarty na świat. Dlatego najlepsze przygotowanie do Jubileuszu winno polegać na możliwie wiernym wcieleniu nauki Vaticanum II w życie każdego człowieka i całego Kościoła (TMA 20). Soborowa wizja Kościoła otwiera szerokie możliwości uczestnictwa świeckich (mówi o tym konstytucja *Lumen gentium*).

Kolejnymi wydarzeniami przygotowującymi Wielki Jubileusz były synody, ogólne i partykularne, z których wypływa program nowej ewangelizacji w ramach soborowej wizji Kościoła (TMA 21). Szczególne miejsce w przygotowaniu Jubileuszu ma postać Piotrowa Biskupa Rzymu, poczynając od programu odnowy św. Piusa X (*Instaurare omnia in Christo*) do obecnego pontyfikatu. Papież stwierdza, że już od swojego pierwszego dokumentu wyrażnie mówił o Wielkim Jubileuszu, a okres przygotowania nazywa „nowym adwentem” (TMA 23)⁴

Ważnym czynnikiem realizacji nauki Soboru Watykańskiego II i rodzajem przygotowania do Jubileuszu były papieskie piegrzymki do różnych narodów i Kościołów lokalnych (TMA 24). Do Wielkiego Jubileuszu przygotowywały również jubileusze lokalne, wśród których został wymieniony również jubileusz Tysiąclecia Chrztu Polski (1966). Dużą rolę odegrały również Lata Święte obecnego stulecia, zwłaszcza Rok Święty 1975, Rok Odkupienia 1963 i Rok Maryjny 1988, który – zdaniem Papieża – miał związek z wydarzeniami roku 1989 (upadek komunizmu w Europie). W krajach byłego blo-

---

³ J a n P a w e ł I I. *List apostolski „Tertio millennio adveniente” w związku z przygotowaniem do Jubileuszu Roku 2000*. Città del Vaticano 1994 (tekst polski). Dalej skrót: TMA

⁴ Por. enc. *Redemptor hominis* (4 III 1979) nr 1. AAS 71:1979 s. 258.

ku wschodniego po 1989 r. pojawiły się jednak nowe niebezpieczeństwa i zagrożenia (TMA 27).

Najobszerniejsza część omawianego dokumentu dotyczy przygotowania do Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 (cz. IV). Przygotowanie to winno składać się z dwu faz.

a) *P i e r w s z a f a z a* – wstępna (lata 1994-1996) to uświadomienie ludowi chrześcijańskiemu wartości i znaczenia Jubileuszu Roku 2000 w dziejach człowieka. To czas budzenia świadomości i czas przeprowadzania rachunku sumienia. Dokument stwierdza, iż Stolica Apostolska powoła specjalny Komitet (podobnie uczynią Kościoły lokalne), który będzie formułował pewne sugestie dotyczące kierunków refleksji i działania z okazji Jubileuszu Roku 2000 (TMA 31). Jubileusz ten ma mieć *c h a r a k t e r r a d o s n e g o ś w i ę t a* i ma być wielką modlitwą uwielbienia i dziękczynienia za dar Wcielenia i Odkupienia, dokonanego przez Syna Beżego, oraz za dar Kościoła. Dokument przypomina, że „radość każdego Jubileuszu jest w szczególny sposób radością z odpuszczenia win, radością nawrócenia” (TMA 32). W tym kontekście Jan Paweł II mówi o świadomości ciężaru grzechów i zgorzenia, jakie synowie Kościoła dawali w przeszłości. Z całego minionego tysiąclecia wszyscy mają dokonać rachunku sumienia, a następnie czynić pokutę i nawrócić się – z błędów, z niewierności, niekonsekwencji i zaniedbań, a zwłaszcza z grzechów przeciw jedności Kościoła (TMA 33)⁵ Ze skrucą należy także pochylić się nad przyzwoleniem, zwłaszcza w niektórych stuleciach, na stosowanie w obronie prawdy metod nacechowanych nietolerancją, a nawet przemocą (TMA 35).

Rachunek sumienia winien dotyczyć również współczesności, gdyż chrześcijanie winni zastanowić się nad odpowiedzialnością, jaką i oni ponoszą za różne przejawy zła w dzisiejszym świecie. Przykładowo zostały podane zjawisko obojętności religijnej, braku spójności między życiem i wiarą oraz sekularyzm i relatywizm moralny. Synowie Kościoła muszą zadać sobie pytania: „W jakiej mierze i oni ulegli atmosferze sekularyzmu i relatywizmu etycznego? Jaką część odpowiedzialności za szerzącą się coraz bardziej niewiarę winni wziąć na siebie, ponieważ nie umieli ukazać prawdziwego oblicza Boga na skutek braków w ich własnym życiu religijnym, moralnym i społecznym?” (TMA 36).

---

⁵ Dokument powołuje się na soborową konstytucję *Lumen gentium* (nr 8): Kościół obejmujący w swoim łonie grzeszników, święty i zarazem ciągle potrzebujący oczyszczenia, podejmuje ustawicznie pokutę i swoje odnowienie.

Dokument stawia dalsze pytania o teologiczną poprawność wiary, o realizację nauki Soboru Watykańskiego II, nazywając ją wielkim darem Ducha, ofiarowanym Kościołowi u schyłku drugiego tysiąclecia. Spośród tych pytań jedno dotyczy również liturgii: „Czy liturgia jest przeżywana jako źródło i szczyt życia Kościoła, zgodnie z nauczaniem Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*?” (TMA 36).

Jest jeszcze jedna ważna sugestia listu apostołskiego *Tertio millennio adveniente*, która dotyczy powrotu męczenników w naszym stuleciu. Papież stwierdza, iż wielką świętość i owocność pierwszego tysiąclecia zawdzięczamy krwi męczenników pierwszych wieków. Podobna sytuacja powtarza się w naszych czasach. W różnych częściach świata przelewana jest krew męczenników, nieznanymi żołnierzami wielkiej sprawy Bożej. Stąd wyraźne zalecenie, aby „Kościoły lokalne, zbierając konieczną dokumentację, uczyniły wszystko dla zachowania pamięci tych, którzy ponieśli męczeństwo” (TMA 37). Czyż nie jest to wyraźna zachęta do zbierania świadectw o tych, którzy mężnie wyznali wiarę w czasach brunatnego i czerwonego totalitaryzmu?

b) D r u g a f a z a – przygotowanie bezpośrednie – obejmuje trzy lata poprzedzające Wielki Jubileusz Roku 2000 (lata 1997-1999). Treść ideowa tego okresu ma charakter trynitarny, chociaż skupia się wokół Osoby Chrystusa, Syna Bożego, który stał się człowiekiem za sprawą Ducha Świętego (TMA 39).

Tematyka kolejnych lat została określona w sposób następujący:

Rok p i e r w s z y – 1997 – Jezus Chrystus. Jezus Chrystus, jedyny Zbawiciel świata, wczoraj, dziś i na wieki (por. Hbr 13, 8). Zalecenie *Tertio millennio adveniente*: „Aby poznać prawdziwą tożsamość Chrystusa, chrześcijanie powinni – szczególnie w tym roku – *powrócić z odnowionym zapalem do Biblii*, «czy to przez świętą Liturgię, przepelnioną Bożymi słowami, czy przez pobożną lekturę, czy przez odpowiednie do tego instytucje i inne pomoce»” (TMA 40)⁶

Kolejne zalecenie to p o n o w n e o d k r y c i e s a k r a m e n t u c h r z t u – „jako fundamentu chrześcijańskiego życia, zgodnie ze słowami Apostoła: «wy wszyscy, którzy zostaliście ochrzczeni w Chrystusie, przyoblekliście się w Chrystusa»” (Ga 3, 27). Rok ten ma być również ponownym odkryciem katechezy, zwłaszcza o Osobie Jezusa Chrystusa i o Jego tajemnicy zbawienia. Stąd przydatność pogłębionego studium *Katechizmu Kościoła Katolickiego* (TMA 41-42).

---

⁶ Zalecenie powrotu do Biblii dokument opiera na tekście soborowej Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym *Dei verbum* 25.

Rok drugi – 1998 – Duch Święty. Obok profilu chrystologicznego Wielki Jubileusz ma również „profil pneumatologiczny, albowiem tajemnica Wcielenia dokonała się «za sprawą Ducha Świętego»” Poczęcie bowiem i narodziny Jezusa Chrystusa są największym dziełem, jakiego dokonał Duch Święty w dziejach stworzenia oraz w dziejach zbawienia. Kościół nie może przygotować się do Wielkiego Jubileuszu w inny sposób, jak tylko w Duchu Świętym. To, co „w pełni czasów” dokonało się za Jego sprawą, może też tylko za Jego sprawą wyłonić się z pamięci Kościoła. Za Jego sprawą może się uobecnić na nowym etapie dziejów człowieka na ziemi w roku dwutyśiecznym po narodzeniu Chrystusa⁷ Dlatego „do najważniejszych zadań związanych z przygotowaniem Wielkiego Jubileuszu należy zatem *ponowne odkrycie obecności i działania Ducha Świętego*, który działa w Kościele zarówno na sposób sakramentalny [...], jak i za pośrednictwem licznych charyzmatów, zadań i posług przez Niego wzbudzanych dla dobra Kościoła” (TMA 45).

W kończącym się drugim roku bezpośredniego przygotowania do Jubileuszu Roku 2000 warto postawić sobie pytanie: na ile zalecony przez papieża program tego roku został przez nas zrealizowany?

Zalecony przez *Tertio millennio adveniente* program zakładał:

- ponowne odkrycie obecności Ducha Świętego;
- ponowne odkrycie teologalnej cnoty nadziei („Fundamentalna postawa nadziei z jednej strony nie pozwala chrześcijaninowi stracić z oczu ostatecznego celu, który nadaje sens i wartość całej jego egzystencji, z drugiej zaś dostarcza mu trwałych i głębokich uzasadnień dla codziennego wysiłku przekształcania rzeczywistości zgodnie z Bożym zamysłem” – TMA 46);

- głębsze rozeznanie znaków nadziei w dziedzinie życia społecznego (osiągnięcia nauki i techniki, zwłaszcza w medycynie, w służbie życia ludzkiego, odpowiedzialność za środowisko naturalne, dążenie do przywrócenia sprawiedliwości i pokoju, wola pojednania i solidarności między narodami) oraz w życiu Kościoła (uważne nasłuchiwanie głosu Ducha Świętego, czego wyrazem jest przyjęcie charyzmatów i promocja laikatu, intensywna działalność na rzecz jedności wszystkich chrześcijan, dialog z religiami i współczesną kulturą);

- wartość jedności wewnątrz Kościoła (miał to być przedmiot szczególnie wnikliwej refleksji wiernych w tym roku). Wskazane tu będzie pogłębienie

---

⁷ J a n P a w e ł II. Enc. *Dominum et Vivificantem* (18 V 1986) 50-51. AAS 78:1986 s. 809-900; tekst polski w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*. Kraków 1996 s. 253-351.

ekleziologicznego nauczania Soboru Watykańskiego II, zwłaszcza w Konstytucji dogmatycznej *Lumen gentium* (TMA 47). Szczególnym zadaniem jest kontemplacja i naśladowanie Maryi, która przez całe życie była posłuszna Duchowi Świętemu, niewiasty, która milczy i słucha, niewiasty nadziei, która przyjmuje wolę Bożą, która wierzy nadziei wbrew nadziei (TMA 48).

Rok t r z e c i – 1999 – Bóg Ojciec. Ostatni rok przygotowania ma ukazać człowiekowi wierzącemu, zgodnie z perspektywą samego Chrystusa, prawdę o Ojcu, który jest w niebie, ma ukazać całe życie jako pielgrzymowanie do domu Ojca. Mimo koncentracji na postaci Chrystusa, Jubileusz Roku 2000 ma być wielkim aktem uwielbienia Ojca. Roczny program „drogi do Ojca” zakłada prawdziwe nawrócenie. Chodzi o nawrócenie zarówno w aspekcie negatywnym (wyzwolenie od grzechów), jak i pozytywnym (wybór i czynienie dobra – realizacja Ewangelii). Stąd „ponowne odkrycie i głębokie przeżycie Sakramentu Pokuty” (TMA 50). Wszystko to ma uwypuklić teologalną cnotę miłości (bo „Bóg jest miłością” – 1 J 4, 8.16).

Przygotowanie to ma mieć podwójny wymiar: miłowanie Boga i braci. Stąd większe otwarcie się Kościoła na ubogich i odepchniętych (działanie na rzecz sprawiedliwości i pokoju w świecie, konfrontacja z sekularyzmem i dialog z wielkimi religiami. Na kryzys współczesnej cywilizacji trzeba odpowiedzieć cywilizacją miłości – TMA 52).

Cały trzyletni program przygotowawczy *Tertio millennio adveniente* widzi się w perspektywie trynitarnej: od Chrystusa i przez Chrystusa, w Duchu Świętym, ku Bogu Ojcu. Uwielbieniem Trójcy Świętej będzie również kulminacyjna faza obchodów Wielkiego Jubileuszu, nazwana fazą celebracji Roku 2000. Nie wdając się w szczegóły owej celebracji, Jan Paweł II wymienia jedynie Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny w Rzymie, stwierdza ponadto: „Rok dwutysięczny będzie rokiem głęboko eucharystycznym: w Sakramencie Eucharystii Zbawiciel, który dwadzieścia wieków temu przyjął ciało w łonie Maryi, nadal ofiaruje się ludzkości jako źródło Boskiego życia” (TMA 55).

II. PRACE PRZYGOTOWAWCZE GŁÓWNEGO KOMITETU OBCHODÓW WIELKIEGO JUBILEUSZU ROKU 2000

Pracami przygotowawczymi dla całego Kościoła katolickiego kieruje powołany przez Jana Pawła II Główny Komitet Obchodów Wielkiego Jubileuszu, którym kieruje kard. Roger Etchegary, sekretarzem zaś jest abp Crescenzo Sepe. Komitet ten powołał cztery komisje: Teologiczno-Historyczną, Duszpastersko-Misyjną, Liturgiczną oraz do Spraw Dialogu Międzyreligijnego. Poszczególne komisje wydają na każdy rok specjalne dokumenty. Są to obszernie broszury, zawierające materiały pomocnicze, które w tłumaczeniu na języki narodowe ukazują się w poszczególnych krajach. Niektóre materiały ukazały się także w języku polskim (najczęściej z dużym opóźnieniem).

Na rok 1998 komisje Komitetu Głównego wydały: 1) *Cristo, Verbo del Padre* (Komisja Teologiczno-Historyczna), 2) *Voi chi dite che io sia?* (Komisja Duszpastersko-Misyjna), 3) *Del tuo Spirito, Signore, è piena la terra* (Komisja Teologiczno-Historyczna), 4) *Vieni, Santo Spirito* (Komisja Liturgiczna), 5) *Lo Spirito che è Signore e da la vita* (Komisja Duszpastersko-Misyjna). Na przyszły rok przygotowano książki: 1) *Il Padre*, 2) *L'Eucaristia*, 3) *Il significato del Giubileo*.

Z Polski do Komitetu Głównego należy abp Henryk Muszyński, który jest równocześnie przewodniczącym Krajowego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000.

III. RZYMSKI KALENDARZ OBCHODÓW ROKU ŚWIĘTEGO 2000

Wytyczne w sprawie obchodów samego Roku Jubileuszowego i kalendarium głównych uroczystości dla Rzymu, Ziemi Świętej, a częściowo także dla Kościołów lokalnych opracował Główny Komitet Wielkiego Jubileuszu w dokumencie z 21 maja 1998 r.⁸

Dla zajmujących się problematyką liturgiczną Wielkiego Jubileuszu jest to szczególnie ważny dokument, tym bardziej że obchody Roku Świętego 2000

---

⁸ Zob. przyp. 1.

wiążą się ściśle z obchodami roku liturgicznego, a ponadto większość obchodów odbywać się będzie również w ramach sprawowanej liturgii. Podkreśla to bardzo wyraźnie wprowadzenie do *Kalendarza Roku Świętego 2000*: „Rok Święty 2000, w którym Kościół będzie obchodził dwutysiąclecie narodzin Jezusa, Pana i Zbawiciela, jest *rokiem jubileuszowym* i *rokiem liturgicznym*. Te dwa aspekty są nierozdzielne, i powinny stworzyć jednolitą przestrzeń czasową, w której łączy się harmonijnie element chronologiczny, wpisany w liczbę 2000, i element misteryjny, związany z sakramentalnym sprawowaniem tajemnicy Chrystusa” (nr 1).

Wpisane w *Kalendarz Roku Świętego* uroczystości będą trojakiego rodzaju (nr 5):

a) *l i t u r g i c z n e*, stanowiące główną ośnowę Kalendarza, którego punkty kulminacyjne to Wielkanoc (23 kwietnia) oraz – w nawiązaniu do zasadniczego przedmiotu Jubileuszu – cały cykl Wcielenia Pańskiego: Boże Narodzenie (25 grudnia), Objawienie Pańskie (6 stycznia) i Zwiastowanie Pańskie (25 marca);

b) *j u b i l e u s z o w e*, związane z tradycjami typowymi dla roku świętego, które obejmują przede wszystkim nabożeństwa pokutne i pielgrzymki wiernych, zazwyczaj należących do jednej wspólnoty kościelnej lub połączonych jakąś szczególną więzią z tytułu pracy zawodowej lub kondycji życiowej (jubileusz ludzi pracy, uczonych, sportowców, chorych, więźniów itp.);

c) *k o ś c i e l n e*, obejmujące tradycyjne „dni” (dzień młodzieży, dzień rodziny) lub wydarzenia należące do normalnego życia Kościoła (międzynarodowy kongres eucharystyczny lub mariologiczno-maryjny), wreszcie nawiązujące do wydarzeń i sytuacji, które Kościół winien upamiętnić i przeżyć zgodnie ze wskazaniami, jakie Jan Paweł II zawarł w liście apostołskim *Tertio millennio adveniente* (np. wspomnienie „nowych męczenników” – por. TMA 37).

Dokument stwierdza, iż „te trzy rodzaje uroczystości często będą występować jednocześnie, przez co jedno zgromadzenie liturgiczne może mieć kilka aspektów. Jest zatem konieczne, aby w każdej uroczystości zostały one ukazane i przeżyte w sposób harmonijny i zgodny z hierarchią wartości: aspekt *liturgiczny* winien być zawsze najmocniej podkreślony, jako że dotyczy samej tajemnicy Chrystusa; aspekt *jubileuszowy*, który ma być bodźcem do przyjęcia wiary i do nawrócenia, winien być bardziej uwypuklony niż aspekt społeczny, który należy przygotować i przeżywać w wymiarze duchowym” (nr 6).

Liturgiczny wymiar obchodów Jubileuszowego Roku Świętego potęguje ponadto fakt, iż kalendarium przewiduje również uroczyste sprawowanie

wszystkich siedmiu sakramentów: chrztu dzieci (9 stycznia); chrztu dorosłych, bierzmowania i Eucharystii podczas Wigilii Paschalnej (23 kwietnia); pokuty w Wielki Wtorek (18 kwietnia) i podczas nabożeństw pokutnych specjalnie zaplanowanych na okres Jubileuszu; namaszczenia chorych we wspomnienie Matki Bożej z Lourdes (11 lutego), czyli w „dniu chorych”; sakramentu święceń w uroczystość Objawienia Pańskiego (6 stycznia, święcenia biskupów) oraz w IV Niedzielę Wielkanocną (14 maja, święcenia kapłańskie); wreszcie sakramentu małżeństwa w XVIII niedzielę zwykłą (15 października), kiedy obchodzony będzie „jubileusz rodzin”

Rok Wielkiego Jubileuszu jawi się zatem jako okres, w którym wierni, skupiając się całkowicie na Bogu Ojcu przez Chrystusa w Duchu Świętym, „uczestniczyć będą z głęboką wiarą i odnowionym zapałem w sprawowaniu sakramentów, widząc w nich niewyczerpane źródło łaski i zbawienia” (nr 7).

W odróżnieniu od poprzednich jubileuszy (pierwszy ogłosił dla 1300 roku papież Bonifacy VIII, † 1302)⁹ obecny Wielki Jubileusz i Rok Święty obchodzony będzie jednocześnie w Rzymie, w Ziemi Świętej i w Kościołach lokalnych (nr 9). Dlatego ogłoszony Kalendarz nie jest tylko przeznaczony dla Rzymu, ale ma być wzorem dla Kościołów lokalnych, „ma pobudzać do naśladownictwa, stać się narzędziem komunii dla całego Kościoła i dla poszczególnych Kościołów lokalnych, tak aby wszyscy wierni, sprawując tajemnicę Chrystusa, mogli doświadczyć jedności wiary. Z myślą o tym Główny Komitet Jubileuszu udostępni Kościołom lokalnym zestaw liturgicznych materiałów pomocniczych, które po odpowiednim przystosowaniu do miejscowych tradycji i obyczajów staną się mocną więzią łączącą je z Kościołem Rzymu”

Dokument podkreśla większe znaczenie uroczystości rzymskich dla wiernych, głównie poprzez współczesne możliwości łatwiejszego przybycia do Rzymu, a także poprzez możliwość uczestniczenia w tych obchodach dzięki środkom masowego przekazu (nr 9). Wyływa stąd wniosek dla krajowych Komitetów, aby o tych samych porach nie organizowały uroczystości na swoim terenie (starania o możliwość oglądania transmisji telewizyjnych z obchodów rzymskich).

Kalendarz obchodów przewiduje również sprawowanie liturgii w różnych obrządkach, ma to być wyraźne świadectwo katolickości Kościoła. Wymienia się obrządki: syro-orientalny, syro-antiocheński, aleksandryjsko-etiopski, koptyjski, ormiański, bizantyjski, ambrozjański i starohiszpański (nr 9). Przewidu-

---

⁹ Bulla *Antiquorum habet* z 22 II 1300. W: H. S c h m i d t (ed.), *Bullarium Anni Sancti*. Roma 1949 s. 33-34.

je się ponadto kilka ważnych spotkań o wymowie ekumenicznej. I w tej materii mamy wyraźną sugestię pod adresem Kościołów lokalnych, aby „szukały razem z braćmi chrześcijanami możliwych form wspólnego świętowania Roku Świętego, które staną się sposobnością do spotkania, do modlitwy i dialogu między wszystkimi chrześcijanami” (nr 10).

Do obchodów Roku Świętego włączono także różne formy pobożności ludowej. Dokument wymienia procesje, nabożeństwa pokutne, adoracje eucharystyczne, Drogę Krzyżową (nr 11).

Kalendarium Wielkiego Jubileuszu Narodzin Chrystusa nie może pominąć Matki Jezusa, która odegrała istotną rolę we wcieleniu i przyjęła Syna Bożego w imieniu swojego narodu i całej ludzkości, dlatego „*Wielki Jubileusz Chrystusa* ma być również *Jubileuszem Matki*” (nr 12).

Warto przytoczyć propozycje szczegółowe rzymskiego *Kalendarza Roku Świętego 2000*, które powinny być uwzględnione w kalendarzach krajowych i diecezjalnych:

1. Szczególne miejsce w Kalendarzu wyznaczono **n i e d z i e l o m**; w te dni przewidziana jest zwykle Msza święta stacyjna Jubileuszu. Ważną rolę odgrywają tzw. okresy mocne, zwłaszcza okres Adwentu i Bożego Narodzenia: uroczystości otwarcia (1999) i zamknięcia Drzwi Świętych (2001), tym samym otwarcie i zamknięcie Wielkiego Jubileuszu Roku Świętego; bogaty program ma również okres Wielkiego Postu i Wielki Tydzień (z Triduum Paschalnym).

2. W okresie Wielkiego Postu w czwartki, piątki i soboty przewiduje się w rzymskich bazylikach większych następujące obchody: w czwartki w bazylice św. Pawła za Murami – adorację eucharystyczną, w piątki w bazylice św. Jan na Lateranie – Drogę Krzyżową i nabożeństwo pokutne, w sobotę w bazylice Matki Boskiej Większej – modlitwę różańcową (podobnie też w soboty maja i października; natomiast w sobotę 7 października we wspomnienie Matki Bożej Różańcowej modlitwa różańcowa będzie połączona z procesją ze świecami).

Można się zastanowić, czy podobnych celebracji nie należy wprowadzić w parafiach, a przynajmniej w niektórych kościołach w diecezji (w miastach biskupich, katedrach i sanktuariach).

3. W konkretne niedziele lub święta wyznaczono dni jubileuszowe dla poszczególnych grup zawodowych lub stanowych, np. 2 stycznia – Jubileusz dzieci, 2 lutego – Jubileusz osób życia konsekrowanego, 11 lutego – Jubileusz chorych i pracowników służby zdrowia, 18 lutego Jubileusz artystów, 20 stycznia – Jubileusz diakonów stałych, 20 marca – Jubileusz rzemieślników, 10 kwietnia – Jubileusz migrantów, uchodźców i uciekinierów, 1 maja

– Jubileusz ludzi pracy, 18 maja (80. rocznica urodzin Jana Pawła II) – Jubileusz duchowieństwa, 25 maja – Jubileusz ludzi nauki, 4 czerwca – Jubileusz dziennikarzy, 9 lipca – obchody Jubileuszu w więzieniach, 10 września – Jubileusz nauczycieli akademickich, 17 września – Jubileusz ludzi starszych, 8 października – Jubileusz biskupów, 15 października – Jubileusz rodzin, 29 października – Jubileusz sportowców, 5 listopada – Jubileusz odpowiedzialnych za sprawy publiczne, 12 listopada – Jubileusz rolników, 19 listopada – Jubileusz wojska i policji, 17 grudnia – Jubileusz świata teatru, kina, telewizji i muzyki.

4. W *Kalendarzu Roku Świętego* zostały wyznaczone światowe lub międzynarodowe kongresy, sympozja i dni, np. 25-27 lutego – Sympozjum na temat realizacji Soboru Watykańskiego II, 14 maja – Światowy Dzień Modlitw o Powołania, 18-25 maja – Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny, 15-20 sierpnia – XV Światowy Dzień Młodzieży (Jubileusz młodzieży), 15-24 września – Międzynarodowy Kongres Maryjno-Mariologiczny, 3 października – Dzień dialogu żydowsko-chrześcijańskiego, 14-15 października – III Światowe Spotkanie z Rodzinami, 20-22 października – Międzynarodowy Kongres Misyjno-Misjologiczny, 24-26 listopada – Światowy Kongres Apostolstwa Świeckich.

5. W sposób ciekawy włączono do Kalendarium sprawowanie sakramentów: chrzest dzieci w święto Chrztu Pańskiego (9 stycznia), namaszczenie chorych z okazji Jubileuszu chorych i służby zdrowia (11 lutego), poszczególne stopnie wtajemniczania katechumenów w kolejne niedziele Wielkiego Postu (I Niedziela Wielkiego Postu – Obrzęd wyboru lub wpisania imienia katechumena, II Niedziela Wielkiego Postu – Pierwsze skrutinium (egzamin) katechumenów, III Niedziela Wielkiego Postu – Drugie skrutinium katechumenów, IV Niedziela Wielkiego Postu – Trzecie skrutinium katechumenów, V Niedziela Wielkiego Postu – Obrzęd przekazania Symbolu wiary i Modlitwy Pańskiej), w Wigilię Paschalną – sprawowanie sakramentów inicjacji chrześcijańskiej dorosłych, w II Niedzielę Wielkanocy – Msza święta nowo ochrzczonych dorosłych, w Wielki Wtorek – wspólnotowe sprawowanie sakramentu pokuty z indywidualnym rozgrzeszeniem (18 kwietnia), IV Niedziela Wielkanocy – święcenia kapłańskie, niedziela 15 października (Jubileusz rodzin) – sakrament małżeństwa.

6. Na uwagę zasługują również czuwania wigilijne – oprócz wigilii Wielkanocy i uroczystości Zesłania Ducha Świętego przewidziano nocne czwanie modlitewne w oczekiwaniu na rok 2000 (31 grudnia 1999) oraz czwanie modlitewne w oczekiwaniu na trzecie tysiąclecie (31 grudnia 2000).

IV PRZYGOTOWANIE DO WIELKIEGO JUBILEUSZU W POLSCE

Pracami przygotowawczymi do obchodu Jubileuszu Roku 2000 w Polsce kieruje Komitet Krajowy Wielkiego Jubileuszu, któremu przewodniczy abp Henryk Muszyński, metropolita gnieźnieński. Do Komitetu należy 10 arcybiskupów i biskupów, 3 księża, 1 siostra zakonna i 5 świeckich (żaden liturgista). Komitet wydaje kwartalnik „Trzecie Tysiąclecie”, który redaguje siedmioosobowy zespół. Drukuje go Wydawnictwo Księgarni św. Jacka w Katowicach; do września 1998 r. ukazały się 3 numery¹⁰

Zespół wydawniczy Krajowego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu tłumaczy i publikuje w języku polskim główne dokumenty wydawane przez rzymskie komisje Komitetu Głównego¹¹. Publikacje te przekazywane są do poszczególnych diecezji, zwłaszcza do wydziałów duszpasterskich. Komitet Krajowy poprzez diecezje prosi o nadsyłanie informacji i materiałów dotyczących przygotowania do Wielkiego Jubileuszu. Są one publikowane we wspomnianym wyżej Biuletynie „Trzecie Tysiąclecie”

W czerwcu 1998 r. Komisja Krajowa przygotowała wytyczne do Krajowego Kalendarza Celebracji Wielkiego Jubileuszu Roku 2000. Uwzględniono kontekst i specyfikę warunków polskich. Podkreślono potrzebę głębokiego przygotowania wewnętrznego oraz zewnętrznego uroczystych celebracji Wielkiego Jubileuszu.

Jaka jest zatem ogólna charakterystyka Kalendarium obchodów jubileuszowych w Polsce? Wstępny projekt takiego Kalendarza został przedstawiony podczas posiedzenia przedstawicieli Konferencji Episkopatu Polski (Rady Głównej i Biskupów Ordynariuszy) w Częstochowie (25-26 sierpnia 1998).

---

¹⁰ „Trzecie Tysiąclecie” Biuletyn poświęcony przygotowaniom do obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000. Redakcja: Jarosław Arcyz, ks. Mieczysław Augustynowicz, ks. Jan Drob, Barbara Głodek, Barbara Gruszka-Zych, Ewa Józwiak, Dorota Kłoptorz (sekretarz). Adres redakcji: Wydawnictwo Księgarni św. Jacka, ul. Wita Stwosza 16, 40-042 Katowice. Roczna prenumerata – 40 zł.

¹¹ Wydano następujące dokumenty i materiały dotyczące Wielkiego Jubileuszu: *Jezus Chrystus jedyny Zbawiciel świata wczoraj, dziś i na wieki. Dokument Komisji Teologiczno-Historycznej*. Katowice 1996; *Pełna jest ziemia Duchą Twego Panie. Dokument Komisji Teologiczno-Historycznej*. Katowice 1997; *Duch Święty Pan i Ożywiciel. Dokument Komisji Duszpastersko-Misyjnej*. Katowice 1998; *Przybądź Duchu Święty. Materiały przygotowane na podstawie dokumentu Komisji Liturgicznej*. Katowice 1998; *Religie świata o Jezusie. Dossier Komisji ds. Dialogu Międzyreligijnego*. Katowice 1998; *List Apostolski Jana Pawła II „Tertio Millennio adveniente”* Katowice 1998.

Po uwzględnieniu poprawek dokument został zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski¹²

Dokument ten stwierdza, iż „Wielki Jubileusz roku 2000 w Kościele Polskim ma podwójny wymiar. Centrum stanowi Osoba Jezusa Chrystusa. Jego więc trzeba na nowo wskazać światu jako jedyne Zbawiciela, a człowiekowi końca XX w. uzmysłowić sens stawania się «nowym stworzeniem» zanurzonym w osobie i tajemnicy Jezusa Chrystusa [...] Na ten pierwszy wymiar nakłada się i ściśle z nim koresponduje treściowo także i rzeczywistość polska. Mija bowiem 1000 lat od czasu, kiedy Kościół w Polsce – po otrzymaniu Łaski Chrztu świętego – narodził się do życia w pełnych swoich strukturach”¹³

W 1000 r. powstała pierwsza metropolia w Gnieźnie z podległymi jej diecezjami w Krakowie, Wrocławiu i Kołobrzegu. Zaistnienie struktur Kościoła w Polsce dało mu trzy bezcenne dary: hierarchiczność, kolegialność oraz *communio*, czyli poczucie prawdziwej wspólnoty z Papieżem oraz wszystkimi biskupami. Winno to stanowić dla nas wyzwanie do przemyślenia „na nowo eklezjologii i odkrycia darów, które otrzymywaliśmy w ciągu dziejów i nadal otrzymujemy w Kościele”¹⁴

Kalendarium obchodów w Polsce przewiduje obchody jubileuszowe o charakterze ogólnopolskim oraz diecezjalnym. Miejscami celebracji ogólnopolskich będą: Gniezno, Jasna Góra, diecezje milenijne (Kraków, Wrocław i Kołobrzeg) oraz inne miejsca, jak np. Poznań, wybrane z racji historycznych.

Obchodem tajemnicy Wcielenia w roku liturgicznym jest dzień Zwiastowania Pańskiego (25 marca). Jest to równocześnie rocznica ostatniej reorganizacji struktur Kościoła w Polsce, dlatego kilkanaście powstałych w tym dniu w 1992 r. metropolii i diecezji będzie miało okazję do szczególnego uwielbienia i podziękowania Bogu. W jednej z tych metropolii (w Białymstoku) będzie celebrowany Wielki Jubileusz i Uroczystość Zwiastowania oraz dziękczynienia za ten ostatni dar w wymiarze ogólnopolskim. Celebracja ta będzie miała charakter ekumeniczny, głównie z Kościołem prawosławnym.

Chociaż dzień Zwiastowania Pańskiego – 25 marca – jest uroczystością Pańską, to jednak ukazuje on tajemnicę Matki Bożej w ściśle chrystocentrycznej i soteriologicznej perspektywie. Podobny, ekumeniczny charakter będą

---

¹² *Kalendarium obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 w Kościele w Polsce*. „Biuletyn KAI” nr 49 (z 8 XII 1998) s. 14-17; „*Te Deum laudamus*” Program duszpasterski na Wielki Jubileusz Roku 2000. Katowice 1999 s. 56-70.

¹³ *Kalendarium obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000* s. 14.

¹⁴ Tamże.

miały obchody uroczystości Zwiastowania i dziękczynienia za dar powstania diecezji bielsko-żywieckiej, będącej terenem wzajemnego istnienia wspólnoty katolickiej i ewangelicko-augsburskiej.

Oprócz daty 25 marca na szczególne wyakcentowanie zasługują dni uroczystości głównych patronów diecezji oraz daty poświęcenia kościołów katedralnych. Charakter obchodów o zasięgu ogólnokrajowym będą miały uroczystości głównych patronów Polski: Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski (Jasna Góra, 3-4 maja), św. Wojciecha (Gniezno, 27-30 kwietnia), św. Stanisława Biskupa (Kraków, 12-14 maja), św. Andrzeja Boboli (Warszawa, 19-20 maja).

W duchu jedności i wspólnoty Kościoła powszechnego Kalendarium Polskie uwzględnia – tak dalece, jak jest to możliwe – terminarz celebracji rzymskich.

V WYAKCENTOWANIE „NOWEJ WIOSNY KOŚCIOŁA W POLSCE U PROGU TRZECIEGO TYSIĄCLECIA”

Dokument akcentuje z naciskiem, iż „Kościół w Polsce przeżywa u progu trzeciego tysiąclecia prawdziwą wiosnę życia. Podkreśla się szczególny dar Boga, jakim jest pontyfikat Ojca świętego Jana Pawła II, który przez swoje pielgrzymowanie do Ojczyzny i stały kontakt z Kościołem w Polsce ofiarował Polakom wyjątkowe rekolekcje i program przygotowujący do wejścia w trzecie tysiąclecie”¹⁵

Kolejnym przejawem wiosny naszego Kościoła jest Synod Plenarny, a także Synody Diecezjalne, poszukujące nowych dróg i metod ewangelizacji społeczeństwa.

Nowe możliwości wymiany darów daje otwarcie granic i integracja z Europą. Zaowocowało to obfitością ruchów i stowarzyszeń działających aktywnie w Kościele w Polsce.

Pewne przejawy dynamiki życia Kościoła wynikają z wielu jeszcze innych faktów i dat znanych poszczególnym diecezjom i metropoliom. Komitet Krajowy Wielkiego Jubileuszu sugeruje, aby te wydarzenia, świadczące o żywotności Kościołów lokalnych, zwłaszcza inicjatywy ruchów i stowarzyszeń,

---

¹⁵ Tamże.

zostały uwzględnione w kalendarzach diecezjalnych i parafialnych, prosząc jednocześnie biskupów diecezjalnych, proboszczów i duszpasterzy o opracowywanie szczegółowych terminarzy uroczystości jubileuszowych i szybkie udostępnianie ich wiernym¹⁶

VI. OGÓLNOPAŃSTWOWY ASPEKT OBCHODÓW WIELKIEGO JUBILEUSZU ROKU 2000, SYNODU I ZJAZDU GNIEŹNIEŃSKIEGO W ROKU 1000

Początek chrześcijaństwa w Polsce, a w jego następstwie wejście w struktury chrześcijańskiej Europy i zapoczątkowanie państwowej suwerenności i niepodległości, a zwłaszcza tysiąclecie Synodu i Zjazdu Gnieźnieńskiego, stanowi okazję, aby Wielki Jubileusz Roku 2000 przeżywać w jedności ze strukturami państwowymi.

Przykładem takiej możliwości może być ostatnia pielgrzymka Jana Pawła II do Gniezna, podczas której celebrowano rocznicę śmierci św. Wojciecha i z tej okazji zorganizowano „Drugi Zjazd Gnieźnieński” z udziałem prezydentów państw Europy Środkowej. Kalendarz polskich obchodów Roku 2000 uwzględnia także i ten europejski i ogólnopolski wymiar jubileuszowej celebracji.

VII. TERMINARZ PRZYGOTOWAŃ ORAZ OBCHODÓW WIELKIEGO JUBILEUSZU W POLSCE

1. *Kalendarz przygotowań (od września 1998 r.)*

- a) Modlitwa za Ojca świętego i o dobre przygotowanie się do Wielkiego Jubileuszu

Dzień 16 każdego miesiąca to przypomnienie wyboru Ojca świętego Jana Pawła II, modlitwa za Papieża i o dobre przygotowanie się na przełom tysiącleci (propozycje Księdza Prymasa). Proponuje się odmawianie każdego dnia

¹⁶ Tamże.

po głównej Mszy świętej modlitwy „Anioł Pański”, przypominającej główny moment obchodów jubileuszowych – tajemnicę Wcielenia Syna Bożego – Zwiastowanie.

b) 20 rocznica wyboru Ojca świętego przeżywana u progu trzeciego tysiąclecia

W dniach 15-16 października 1998 r. odbyła się ogólnopolska pielgrzymka do Rzymu na uroczystości związane z 20. rocznicą wyboru Jana Pawła II. Jej wyrazem były obchody w poszczególnych diecezjach i parafiach.

c) Zakończenie Synodu Plenarnego Kościoła w Polsce – naszą odpowiedzialnością na wyzwania kończącego się tysiąclecia

Uchwalanie dokumentów synodalnych powinno zostać zakończone do Wielkanocy 1999 r. Głosowania nad poszczególnymi dokumentami mają odbyć się podczas czterech sesji plenarnych. Proponowane terminy i miejsca sesji plenarnych Synodu: 16 grudnia 1998 r. – Kraków¹⁷; 14 stycznia 1999 r. – Wrocław; 4 lutego 1999 r. – Poznań; 4 marca 1999 r. – Kołobrzeg; 8 kwietnia 1999 r. – Gniezno (razem z zebraniem plenarnym Episkopatu, przyjmującym ostateczny dokument Synodu – propozycja bpa T. Pieronka). Dokument „Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II” ma być poddany pod głosowanie na sesji we Wrocławiu 14 stycznia 1999 r.¹⁸

d) Pielgrzymka Ojca świętego przed Wielkim Jubileuszem Roku 2000

Czerwcową pielgrzymką i wizytą duszpasterską w Polsce, która odbędzie się w dniach od 5 do 17 tego miesiąca, ma być szczególnym przygotowaniem narodu polskiego do uczczenia Wielkiego Jubileuszu. Jednym z ważnych punktów tej pielgrzymki będzie zamknięcie II Polskiego Synodu Plenarnego, który papież osobiście rozpoczął w Warszawie w 1991 r. Ta najdłuższa wizyta obejmie pobyt w dziewiętnastu miejscowościach¹⁹

---

¹⁷ Pierwsza synodalna sesja statutowa odbyła się 16 grudnia 1998 r. w klasztorze ojców cystersów w Mogile pod Krakowem, podczas której przegłosowano trzy pierwsze dokumenty synodalne: „Świętość – dar i zadanie”, „Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie” oraz „Szkoła i uniwersytet w życiu Kościoła i narodu”

¹⁸ Tekst projektu zob. „Kurier Synodalny” 1999 nr 1(58) s. 2-22.

¹⁹ Oficjalny program przewiduje pobyt Jana Pawła II w następujących miejscowościach: Gdańsk (5 czerwca), Pelplin (6 czerwca), Elbląg (6 czerwca), Licheń (7 czerwca), Bydgoszcz (7 czerwca), Toruń (7 czerwca), Elk (8 czerwca), Wigry (8-9 czerwca), Siedlce (10 czerwca), Drohiczyn (10 czerwca), Warszawa (11, 13 czerwca), Sandomierz (12 czerwca), Zamość (12 czerwca), Łowicz (14 czerwca) Sosnowiec (14 czerwca), Kraków (15 czerwca), Gliwice (15 czerwca), Stary Sącz (16 czerwca), Wadowice (16 czerwca), Kraków (17 czerwca).

2. *Kalendarium obchodów jubileuszowych w Polsce*

Konferencja Episkopatu Polski zatwierdziła szczegółowe *Kalendarium obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 w Kościele w Polsce*²⁰ Terminarz obchodów wzoruje się na kalendarzu obchodów rzymskich, uwzględnia jednak ogólnopolską i diecezjalną specyfikę jubileuszową omówioną już wyżej. Niektóre postanowienia są dyskusyjne. Przykładowo kalendarz rzymski podaje lepszy termin na celebrację sakramentu pokuty i pojednania (Wielki Wtorek), niż czyni to kalendarz polski (Wielki Piątek), tym bardziej że od lat wychowujemy wiernych, aby do tego sakramentu przystępowali już przed rozpoczęciem Triduum Paschalnego, czyli przed Mszą Wieczerzy Pańskiej w Wielki Czwartek.

VIII. WNIOSKI KOŃCOWE

1. W sposób szczegółowy został opracowany okres przygotowawczy oraz rzymskie i krajowe kalendarium obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000. Niewiele jednak wiemy o możliwościach udziału w tych obchodach ogółu wiernych. Czy powstaną specjalne organizacje lub instytucje, które zajmą się organizacją w miarę tanich i dobrze przygotowanych również od strony duchowej pielgrzymek na obchody rzymskie, a nawet ogólnokrajowe na Jasną Górę, do Gniezna, Krakowa, Wrocławia, Poznania lub Warszawy?

2. W przygotowanych programach wydaje się być bardzo wiele masowych „impresz” Są one potrzebne, ale rzuca się w oczy brak konkretnych propozycji włączenia się w obchody wspólnot parafialnych i rodzinnych. Być może zostaną one jeszcze opracowane przez poszczególne diecezje, które jednak powinny dysponować odpowiednimi materiałami, przygotowywanymi przez rzymski Komitet Główny i Komitet Krajowy Obchodów Wielkiego Jubileuszu.

3. Do prac przygotowawczych powinni aktywniej włączyć się również liturgiści, zwłaszcza że uroczystości liturgiczne stanowiąc będą punkty kulminacyjne obchodów jubileuszowych. Kalendarz Roku Świętego ma wyraźnie charakter sakramentalny, ponadto ma on być otwarty na formy pobożności

---

²⁰ Tekst zob. „Biuletyn KAI” nr 49 (z 8 XII 1998) s. 15-17.

ludowej. Te ostatnie (adoracje, Różaniec, Droga Krzyżowa, procesje) zostały bardziej uwzględnione w kalendarzu rzymskim niż polskim. Wydaje się, że powinny być uwzględnione przede wszystkim w kalendarzach „diecezjalnych” i „parafialnych”, których wciąż brak, mimo że o ich szybkie powstanie od dawna apeluje Komitet Krajowy Wielkiego Jubileuszu.

PREPARATIONS FOR THE CELEBRATION
OF THE JUBILEE OF THE YEAR 2000

S u m m a r y

The liturgical dimension is important in the celebrations of the Grand Jubilee of the Year 2000. Most celebrations will have exactly this character. Significant directions for organizing the celebrations are given in the *Almanac of the Grand Jubilee Celebrations* published by the Chief Committee of the Jubilee Celebrations in Rome.

National celebrations that will also take into account the Polish specificity – and especially the Millennium of the Gniezno Metropolis (in Gniezno, Cracow, Wrocław, Kołobrzeg) have been included in the universal Church celebrations by the Episcopate Conference. The aim of the Grand Jubilee of the Year 2000 celebrations is to be “the bloom of the new spring of Christian life” (TMA 18), also in the local Polish Church.

Translated by Tadeusz Kartowicz